

Andrzej RACZYK*, Anna HERBUT*

KLUBY SENIORA W PRZESTRZENI MIASTA NA PRZYKŁADZIE WROCŁAWIA

SENIORS' CLUBS IN THE URBAN SPACE ON THE EXAMPLE OF WROCLAW

ABSTRACT: The aim of the paper was to perform a thorough analysis of the activities of seniors' clubs functioning in the urban space of the city of Wrocław. The analysis was based on a survey of leaders of particular clubs and the survey of the participants of the activities (the seniors). The research was conducted at the turn of 2013 and 2014 in relation to all the clubs identified in the space of the city (62 units).

THE results of the research allowed to evaluate the effectiveness of the seniors' clubs in activating elderly persons and their spatial accessibility up till now. They also indicated the problems connected with their functioning in the context of the local policy and allowed to identify a wealth of developmental potential of various forms of activation directed at elderly persons. An important effect of the conducted analyses was also the formulation of the most important recommendations for the policy of local development.

KEY WORDS: seniors' clubs, social activation of elderly persons, city, Wrocław

Wprowadzenie

Jednym z istotnych wyzwań stojących przed Polską jest prognozowana zmiana istniejących struktur demograficznych, związana przede wszystkim z procesem starzenia się społeczeństwa. Efektem tego jest wiele nowych zjawisk zachodzących w przestrzeni społeczno-ekonomicznej. W szczególności dotyczy to przestrzeni miast, ze względu na obserwowaną tam przestrzenną koncentrację osób starszych. Szereg badań wskazuje, iż miasta stanowią mało przyjazne środowisko do życia w okresie starości (m.in. Fadda *et al.* 2010, Bujacz, Skrzypiska, Zielińska 2012, Szołtysek 2013). Z drugiej strony to właśnie w miastach wiele instytucji oferuje seniorom względnie różnorodnie możliwości spędzenia wolnego czasu. W związku z tym istotne wydaje się dokonanie oceny,

* Uniwersytet Wrocławski, Zakład Zagospodarowania Przestrzennego, ul. Kuźnicza 49/55, 50-138 Wrocław, e-mail: andrzej.raczyk@uwr.edu.pl, ania.b21@gmail.com

na ile oferta ta odpowiada rzeczywistym potrzebom osób starszych, do jak dużej grupy dociera oraz czy jest terytorialnie zróżnicowana. Aspekt przestrzennego rozmieszczenia instytucji stwarzających możliwości samorealizacji osób starszych jest szczególnie ważny ze względu na ograniczoną mobilność tej grupy społecznej.

W przestrzeni miejskiej istnieje szereg instytucji nastawionych na seniorów, m.in. dzienne domy pomocy społecznej, Uniwersytety Trzeciego Wieku, kluby seniora. Te pierwsze zapewniają dzienną opiekę osobom starszym i schorowanym, przy czym możliwość korzystania z tego typu placówki wymaga uzyskania skierowania z miejskiego ośrodka pomocy społecznej. Często jest również odpłatna. Uniwersytety Trzeciego Wieku mają z kolei charakter dość elitarny i relatywnie trudno dostępny, zwłaszcza dla słabiej wykształconej części osób w wieku poprodukcyjnym. Kluby seniora stanowią na tym tle najbardziej powszechnie dostępną i w większości przypadków bezpłatną formę aktywizacji osób starszych. W warunkach Polski kluby seniora stanowią także relatywnie nową formę organizacyjną związaną z aktywizacją osób starszych. Dlatego też szczegółowe poznanie zakresu i efektów ich działalności może mieć bardzo duże znaczenie dla kształtowania lokalnej polityki społecznej w odniesieniu do seniorów. W szczególności w kontekście złożoności problematyki wiążącej się z aktywizacją osób starszych oraz niedostatecznym jej poznaniem, zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i aplikacyjnym.

Cel, zakres pracy

Celem pracy była szczegółowa analiza działalności klubów seniora funkcjonujących w przestrzeni miasta na przykładzie Wrocławia i ich znaczenia w aktywizacji osób starszych. Uwzględniono przy tym przestrzenne zróżnicowanie rozmieszczenia klubów seniora w mieście z punktu widzenia dostępności dla użytkowników, zakres, częstość oraz różnorodność realizowanych w ich ramach zajęć. Przeprowadzono również badanie liderów odpowiedzialnych za sposób funkcjonowania poszczególnych klubów oraz użytkowników (seniorów). Badanie przeprowadzono na przełomie lat 2013/2014 w odniesieniu do wszystkich klubów zidentyfikowanych w przestrzeni miasta Wrocławia (62 jednostki).

Metoda badania

Punktem wyjścia do badań był wykaz klubów seniora pozyskany z Wrocławskiego Centrum Seniora (WCS), obejmujący 83 placówki tego typu. Ponieważ były one kierowane oraz finansowane z różnych źródeł, na potrzeby analizy podzielono je na trzy rodzaje – kluby funkcjonujące przy: radach osiedli, parafiach oraz organizacjach pozarządowych. Ze względu na kryterium powszechnej dostępności z badania zostały wykluczone jednostki, w których uczestnictwo wiązało się z koniecznością przynależności do konkretnej organizacji bądź instytucji (np. Polskiego Związku Emerytów,

Rencistów i Inwalidów). Pominięto również placówki, w których zajęcia dla seniorów stanowiły margines bądź poboczny rodzaj aktywności (np. Czytelnicze Kluby Książki przy filiach Biblioteki Miejskiej). W efekcie do dalszego badania zakwalifikowano 62 jednostki. Istotnym problemem realizacji badań był brak jednoznacznej definicji klubu seniora oraz zmienność sposobu, miejsca i zakresu działalności poszczególnych jednostek – efektem tego była konieczność weryfikacji i pełnej aktualizacji bazy danych o klubach (w wielu wypadkach nieaktualnych).

Ostateczna i faktyczna liczba klubów została ustalona w oparciu o inwentaryzację terenową, umożliwiającą również ocenę najważniejszych uwarunkowań funkcjonowania. Na potrzeby pracy zrealizowano także badanie liderów poszczególnych klubów oraz badanie seniorów (uczestników zajęć).

Badanie liderów miało postać wywiadu bezpośredniego. W dwóch przypadkach – na wniosek lidera – odbyło się w formie ankiety pocztowej. Badanie realizowane było w trakcie zajęć klubu. Na potrzeby pracy za liderów uznano osoby bezpośrednio odpowiedzialne za funkcjonowanie klubu, będące koordynatorami lub inicjatorami jego działań. Formularz wywiadu zawierał pytania dotyczące m.in. roku powstania klubu, liczby uczestników i jej zmienności w czasie, częstości i popularności spotkań, rodzajów zajęć, zapotrzebowania na inne formy aktywności, sposobów finansowania oraz problemów funkcjonowania.

Badanie uczestników zajęć (seniorów) miało postać ankiety. Z uwagi na różną, zmienną w czasie oraz trudną do ustalenia liczbę członków poszczególnych klubów dobór próby miał charakter celowy. Polegał na osobistej dystrybucji po 20 ankiet dla każdej instytucji w trakcie trwania różnego typu zajęć (razem 1240 formularzy). Uzyskana liczba zwrotów była nieco mniejsza (544), co wynikało czasami z mniejszej niż założony limit rzeczywistej liczby uczestników zajęć lub z niechęci respondentów do udzielania odpowiedzi. W większości wypadków respondenci sami uzupełniali ankietę, czasami z uwagi na problemy zdrowotne prosili o pomoc ankietera. Formularz ankiety zawierał pytania dotyczące m.in. czasu przynależności do klubu, częstości korzystania z zajęć, udziału w spotkaniach innego klubu, rodzajów wybieranych zajęć, zapotrzebowania na inne, nowe formy aktywności.

Badanie ankietowe liderów oraz uczestników zajęć zostało poprzedzone pilotażem przeprowadzonym w odniesieniu do 10 placówek. Całość badania została zrealizowana przez jedną osobę, co pozbawiło je potencjalnie różnicującego wpływu ankietera na uzyskane odpowiedzi. Ponieważ praca dotyczyła klubów seniora, a ich członkami mogą być emeryci, renciści czy osoby korzystające ze wcześniejszej emerytury (dezaktywacji zawodowej) – w pracy za seniorów uznano wszystkie osoby powyżej 50. roku życia.

Teoretyczne aspekty działalności klubów seniora

Z uwagi na fakt, iż konsekwencje obserwowanych zmian demograficznych zauważalne są w wielu sferach naszego życia (m.in. ekonomicznej, gospodarczej, społecznej),

proces starzenia się ludności i problemy z nim związane mają charakter multidyscyplinarny. Dlatego też były przedmiotem badań wielu dziedzin nauki, m.in. socjologii, demografii, biologii, medycyny, filozofii, psychologii, pedagogiki społecznej, ekonomii, historii, antropologii, a także nauk związanych z polityką społeczną. Najpełniej tematem tym zajmuje się łącząca wymienione powyżej nauki gerontologia, będąca interdyscyplinarną i specjalistyczną nauką o procesach starzenia się i szczegółowo badająca zagadnienia związane ze starością (Leszczyńska-Rejchert 2007, Polak *et al.* 2007). Bardzo dużą rolę w tym kontekście odgrywają także nauki społeczne. Prace z ich zakresu dotyczą m.in. analizy zmian zachowań społecznych, kwestii samotności, ekskluzji, wykluczenia cyfrowego, przemocy wobec seniorów, analizy form aktywizacji osób starszych oraz znaczenia religijności i aktywności społecznej (m.in. *Starzy ludzie...* 2002, Perek-Białas, Kocór 2005, Kozieł, Trafiątek 2007, *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy...* 2008, *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych...* 2008, Grotowska 2011, *Aspekty medyczne...* 2012).

Na gruncie geografii społeczno-ekonomicznej dominują badania demograficzne związane z procesem starzenia się społeczeństw. Najczęściej dotyczą one analiz zmian tego procesu w ujęciu przestrzennym, konsekwencji tego zjawiska oraz zagadnień metodologicznych (m.in. Harper, Laws 1995, Długosz 2003, *Ageing and place...* 2005, Kurek 2007a, 2007b, Kurkiewicz, Knapik 2012, Mierzejewska, Parysek 2013). Znaczna część prac wskazuje również na brak dostosowania przestrzeni publicznej (głównie miejskiej) do potrzeb osób starszych (m.in. Fadda *et al.* 2010, Bujacz, Skrzypiska, Zielińska 2012, Szołtysek 2013).

Jednym z ważniejszych aspektów związanych ze zjawiskiem starzenia się społeczeństw jest reorientacja dotychczasowej polityki społecznej, zwłaszcza w lokalnym jej wymiarze (Klimczuk 2012, Majer 2013). Jak zauważyła B. Szatur-Jaworska (za Majer 2013) polityka społeczna wobec ludzi starych powinna polegać na stwarzaniu i zaspokajaniu potrzeb seniorów, zapobieganiu ich marginalizacji i ekskluzji, a także na dbaniu o dobre relacje międzypokoleniowe. W tym kontekście ważne jest więc nie tylko zaspokojenie podstawowych potrzeb osób starszych (np. pomoc socjalna, opieka zdrowotna), ale także działania mające na celu ich aktywizację społeczną. A. Klimczuk (2012) podkreśla przy tym rosnące znaczenie układu instytucjonalnego nakierowanego na seniorów.

Jakkolwiek w literaturze przedmiotu problem aktywizacji seniorów jest często utożsamiany z ich aktywnością zawodową, to jednak, jak wskazuje P. Szukalski (2012), koncepcja aktywnego starzenia się powinna polegać przede wszystkim na zapewnieniu jednostce możliwości bycia jak najdłużej społecznie produktywną, a ta aktywność nie dotyczy jedynie pracy zawodowej, lecz również pracy w domu, dla rodziny czy przyjaciół. W tym kierunku zmierzają zalecenia Światowej Organizacji Zdrowia (*Global strategy...* 2004), zgodnie z którymi aktywizacja ta powinna służyć wydłużeniu czynnej partycypacji osób starszych nie tylko w wymiarze ekonomicznym, ale także społecznym, kulturowym oraz duchowym. Zadanie to mogą realizować kluby seniora, ponieważ jak wskazują badania R. Aday (2003) oraz H. Miltiades, S. Grove, C. Drenovsky

(2005), zajęcia organizowane w ich ramach mają pozytywny wpływ na ich uczestników w sferze zarówno fizycznej, jak i psychicznej.

W literaturze przedmiotu dotyczącej problematyki aktywizacji seniorów w Polsce dominują analizy poświęcone realizacji idei Uniwersytetów Trzeciego Wieku (m.in. Leszczyńska-Rejchert 2007, *Pomyślnie starzenie się w perspektywie nauk o pracy...* 2008). Względnie niewiele jest pozycji poświęconych zagadnieniom klubów seniora (m.in. Leszczyńska-Rejchert 2007, *Pomyślnie starzenie się w perspektywie nauk społecznych...* 2008, Szarota 2009, Grabka 2012, Pyrtak 2013), przy czym w szczególności dotyczy to badań empirycznych oraz badań uwzględniających aspekty przestrzenne ich funkcjonowania. Brak jest przy tym zgodności odnośnie do definiowania klubów seniora, co wynika głównie z nieusystematyzowanego zakresu działalności tego typu placówek (*Handbook of social...* 2006). W pracy przyjęto definicję amerykańskiego National Institute of Senior Centers, określającego klub seniora jako miejsce umożliwiające seniorom spotkanie się w celu podjęcia aktywności wpływającej na ich umiejętności, nawiązujące do ich różnorodnych potrzeb i zainteresowań (Wagner 1995).

Analiza empiryczna

Obserwowane w Polsce zjawisko sukcesywnego wzrostu udziału osób w wieku poprodukcyjnym dotyczy w znacznej mierze obszarów miejskich, przy czym, jak zauważył J. Szukalski (2012), obserwować można przy tym upodabnianie się struktur wiekowych ludności największych miast. Według prognoz demograficznych GUS w roku 2035 udział ludności w wieku powyżej 50 lat we Wrocławiu wyniesie 46%, a powyżej 60 lat – ok. 28%. W wypadku obu grup, ze względu na podobne potrzeby oraz znacznie mniejszą aktywność zawodową, istotnym wyzwaniem będzie ich aktywizacja oraz zapewnienie partycypacji w życiu społecznym. Takie możliwości stwarza m.in. sieć klubów seniora, które w dużej mierze stanowią także odciążenie dla innych jednostek ukierunkowanych na seniorów (np. miejskie ośrodki pomocy społecznej, dzienne domy opieki społecznej).

W 2014 r. w przestrzeni miasta Wrocławia, przy uwzględnieniu opisanych wcześniej kryteriów doboru jednostek badania, zlokalizowane były 62 kluby seniora. W tym działalność ośmiu klubów była zawieszona, a z czterema nie udało się skontaktować (prawdopodobnie ze względu na zawieszenie działalności lub nieaktualność danych teleadresowych). Przedstawiciele czterech klubów odmówili udziału w badaniu. W rezultacie dalszym, szczegółowym badaniem zostało objętych 46 jednostek.

W wymiarze przestrzennym kluby seniora występowały w miarę równomiernie w przestrzeni całego miasta, przy czym ich rozmieszczenie nie wykazało istotnego związku z liczbą ludności w wieku poprodukcyjnym (rysunek 1). Obserwować można przy tym, iż większość jednostek zlokalizowana była wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych oraz była nieznacznie skoncentrowana w centrum.

Rys. 1. Ludność w wieku poprodukcyjnym a rozmieszczenie klubów seniora we Wrocławiu w 2014 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Ze względu na formę organizacyjną najliczniejszą grupę stanowiły kluby seniora funkcjonujące przy radach osiedli i spółdzielniach mieszkaniowych (41%), jakkolwiek dość licznie reprezentowane były także jednostki działające przy organizacjach pozarządowych (33%) oraz parafiach (26%). Należy przy tym zauważyć, iż tylko ok. 38% wszystkich istniejących rad osiedli wspierało działalność klubów seniora, co potencjalnie stwarza możliwości dalszego wzrostu ich liczby.

Kluby seniora są stosunkowo nowymi elementami w przestrzeni instytucjonalnej Wrocławia. Jakkolwiek najstarszy funkcjonował od 1970 r., to zaledwie nieco ponad 15% obecnie istniejących placówek powstało przed 2002 r. Można również zauważyć, iż kluby rozpoczynające działalność w tym samym przedziale czasowym często zlokalizowane były w obrębie sąsiednich jednostek urbanistycznych, co wskazuje, iż ich powstawanie oparte było prawdopodobnie na mechanizmie dyfuzji przestrzennej (np. na bazie sieci kontaktów społecznych seniorów). W przyszłości można się spodziewać zjawiska uzupełniania przestrzeni miasta klubami funkcjonującymi przy radach osiedli, pozbawionych dotychczas takich placówek, oraz wzrostu znaczenia inicjatyw oddolnych, głównie w oparciu o organizacje pozarządowe.

Uzyskane z badania liderów informacje o liczbie osób uczęszczających na zajęcia oferowane przez klub seniora wskazują, iż rozkład przestrzenny tego zjawiska nie charakteryzował się żadnymi prawidłowościami. Liczba uczestników zajęć w poszczegól-

gólnych jednostkach wynikała głównie z możliwości lokalowych oraz wyposażenia w sprzęt potrzebny do organizacji zajęć (np. zajęcia sportowe, komputerowe). Nie była więc dostosowana do potencjalnego popytu w przestrzeni miasta. Cechowała się ponadto bardzo dużą zmiennością w czasie – najwyższe wartości osiągała w wypadku incydentalnych wydarzeń (np. wycieczek, imprez okolicznościowych) i wynosiła w poszczególnych jednostkach od 5 do 250 osób. Łącznie w skali miasta było to niespełna 3 tys. seniorów korzystających z placówek klubów seniora, co stanowiło zaledwie 1,2% mieszkańców w wieku powyżej 50 lat. Była to wartość znacznie mniejsza, niż wskazywały na to dotychczasowe badania uczestnictwa seniorów w zajęciach klubów przeprowadzone przez I. Grabkę (2012) oraz K. Pyrtak (2013) – odpowiednio 14% i 20%. Różnica ta może wynikać z faktu, iż powyższe wartości odniesiono tylko do osób objętych badaniem, a ze względu na przyjęte założenia metodologiczne oraz bardzo małą próbę ich wyniki są mocno dyskusyjne.

W większości badanych jednostek część uczestników miała stały charakter, co niosło ze sobą konsekwencje potencjalnie zarówno pozytywne (większa integracja, silniejsze więzi międzyludzkie), jak i negatywne (utrudnianie integracji nowych osób i brak impulsu do poszerzania liczby członków). Wskazuje to na istnienie istotnego dylematu klubów seniora – czy wybrać kierunek rozwoju oparty na głębokich więziach społecznych, ale siłą rzeczy niewielkiej liczbie członków, czy też na zaspokajaniu potrzeb jak największej liczby seniorów, jednak bez wytwarzania takich więzi. Potencjalnym wyjściem jest próba pogodzenia działalności codziennej skierowanej dla najbardziej aktywnych i „stałych” członków oraz organizowanie imprez okolicznościowych (wycieczki, koncerty) adresowanych do szerszego grona osób. Wydaje się, że podejście to występuje przynajmniej w części badanych jednostek.

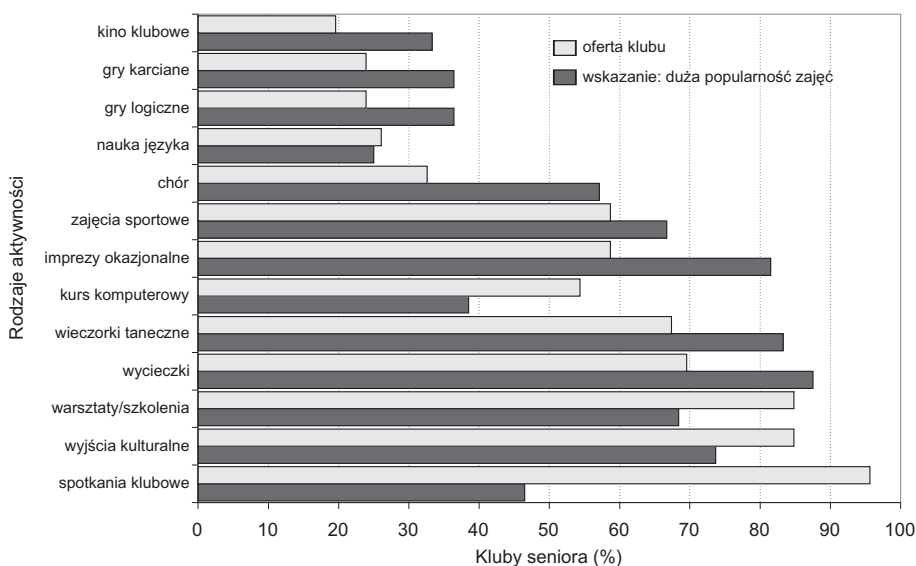
W opinii prawie 60% liderów klubu seniora, podejmując decyzje o sposobie rozwoju danej placówki, uwzględniają oni zdanie członków. Jest to bardzo ważne, gdyż pokazuje dużą chęć partycypacji w życiu społecznym seniorów. Ponieważ badane placówki w większości dofinansowywane były z Urzędu Miasta Wrocławia lub innych jednostek budżetowych, wymuszało to istnienie osoby lidera koordynującego działania klubu oraz dążącego do spełnienia potrzeb seniorów i realizacji zgłaszanych przez nich sposobów rozwoju, stosownie do zobowiązań i możliwości klubu (w tym finansowych).

Większość objętych badaniem klubów seniora pozyskiwała zewnętrzne środki na finansowanie działalności (78%). W ponad połowie przypadków były to środki Urzędu Miasta, zdecydowanie rzadziej – Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Caritasu, fundacji, spółdzielni mieszkaniowych czy Urzędu Wojewódzkiego. Zdecydowana większość środków przeznaczana była na: utrzymanie lokalu, w którym znajdował się klub, opłatę mediów, kupno sprzętu. Jednostki, które nie korzystały z dofinansowania (22%), najczęściej pozyskiwały środki od seniorów w ramach opłat cyklicznych bądź okazjonalnych.

Na podstawie sprawozdań finansowych największego płatnika na rzecz klubów seniora (Urząd Miasta Wrocławia) oraz w oparciu o wywiady z liderami można przyjąć, że przeciętnie klub seniora we Wrocławiu na realizację swoich zadań dysponował

kwotą ok. 10 tys. złotych rocznie. Dodatkowo była ona zwiększana dobrowolnymi lub cyklicznymi składkami seniorów. Sposób alokacji środków na poszczególne placówki wskazuje, iż była ona wynikiem polityki względnie równomiernego zasilania klubów, niezależnie od skali ich działalności. Z punktu widzenia zapewnienia równych szans wszystkim jednostkom wydaje się to korzystne. Z drugiej jednak strony stanowi czynnik ograniczający możliwości rozwoju klubów najbardziej aktywnych. Oznacza to także, że władze lokalne pełnią istotną, ale tylko wspomagającą rolę, polegającą głównie na utrzymywaniu istniejących struktur instytucjonalnych. W efekcie oferta i rozwój klubu zależą przede wszystkim od aktywności i operatywności liderów oraz członków tych placówek.

Wachlarz zajęć realizowanych w ramach klubów seniora był dość zróżnicowany (rysunek 2). Jakkolwiek ogółem w skali miasta oferowały one łącznie aż 32 formy zajęć, to tylko 13 spośród nich wskazywane były przynajmniej w 10% jednostek. Liczba zajęć według klubów wahała się od 2 do 12, przy czym przeciętnie wynosiła 7. Najbardziej powszechną formą aktywności były spotkania klubowe (występowały w 96% wszystkich jednostek). Zajęcia te wiązały się z najmniejszymi kosztami, były najłatwiejsze do organizacji i w większości wypadków odbywały się systematycznie (minimum raz w tygodniu). Około 70% klubów organizowało wycieczki dla swoich członków (przeciętnie dwie w ciągu roku). Przede wszystkim były to wycieczki krajoznawcze, a także pielgrzymki i wyjazdy na grzyby. Ponad 60% jednostek prowadziło różnego typu zajęcia sportowe, w tym głównie gimnastykę kręgosłupa, nordic walking, sztuki walki, aerobik. Jak wskazują M. Kaczmarczyk i E. Trafiałek (2007), aktywność fizyczna

Rys. 2. Najczęściej oferowane zajęcia przez kluby seniorów we Wrocławiu w opinii ich liderów (w %) – stan na 2014 r. (uwzględniono wskazania powyżej 10%)

Źródło: Jak w rys. 1.

w dużym stopniu wpływa na pomyślne starzenie się, rozumiane jako dłuższe trwanie życia, a także zachowanie autonomii i niezależności. W tym kontekście zajęcia te należy uznać za szczególnie ważne tym bardziej, iż były one dostosowane do potrzeb i możliwości seniorów.

Wiele klubów oferowało swoim uczestnikom różnego typu warsztaty i szkolenia. Najczęstszą ich formą były spotkania ze specjalistami i „ciekawymi” ludźmi: lekarze, dietetycy, aptekarze, kosmetyczki, policjanci, a także pisarze, poeci, podróżnicy. W tej kategorii tematycznej mieściły się też warsztaty artystyczne, głównie odbywające się w okresie świątecznym (np. przygotowanie ozdób, kartek). Bardzo sporadycznie organizowano natomiast różnego typu prelekcje, gry i zabawy umysłowe, zajęcia fotograficzne, taneczne, kulinarne, filmowe, teatralne oraz dziennikarskie. Ponadto 59% klubów oferowało kursy komputerowe. Problemem była jednakże ich niewielka popularność będąca wynikiem wykluczenia cyfrowego osób starszych (por. Gulanowski 2012).

Pozostałe kategorie (chór, gry karciane, gry logiczne, kino klubowe) były wskazywane względnie rzadziej. Na uwagę zasługuje natomiast bardzo duże zróżnicowanie popularności zajęć. Można przy tym zauważyć, iż seniorzy preferowali te formy aktywności, których sami sobie nie mogli zapewnić i które wiążą się z intensyfikacją życia towarzyskiego (m.in. wieczorki taneczne, wycieczki, imprezy).

Jakkolwiek w opinii ponad 60% członków klubów seniora wachlarz oferowanych zajęć uznany został za wystarczający, to niespełna 40% wskazało na wiele form aktywności, których ich zdaniem brakuje w ofercie klubów. Najczęściej chodziło o zwiększenie częstotliwości wycieczek oraz zajęć sportowych (m.in. nordic walking, joga, badminton, tenis stołowy, basen, łyżwy, kurs samoobrony), ponadto o częstszą organizację spotkań ze specjalistami (lekarze, psycholodzy, dietetycy, radcy prawni, policja), wieczorków tanecznych, kursów komputerowych, nauki języka, różnego typu odczytów, prelekcji i pogadanek oraz wyjść kulturalnych.

Zestawienie potrzeb seniorów oraz poglądów liderów wskazuje, iż osoby koordynujące działalność klubów seniora dobrze znają potrzeby seniorów i generalnie dostosowują ich zakres aktywności do zgłaszanych potrzeb. Jednakże ich realizacja w wielu przypadkach nie jest możliwa ze względu na brak niezbędnych środków finansowych lub możliwości organizacyjnych (np. lokalowych). Biorąc pod uwagę realne możliwości działania, ofertę klubów seniora należy uznać za względnie bogatą. Bardzo ważną rolę w jej kształtowaniu odgrywało uruchomienie mechanizmów samoorganizacji jej członków, którzy często byli współorganizatorami różnych zajęć oraz partycypowali w ponoszonych kosztach.

Badanie osób uczestniczących w zajęciach klubów seniora pokazało, iż z reguły byli to emeryci i renciści (prawie 95%). Zaledwie 5% podejmowało pracę zarobkową. Zdecydowaną większość stanowiły kobiety (75%), co wynikało w dużej mierze z ich liczebnej przewagi w grupie wiekowej osób starszych (w grupie liderów ich udział przekraczał 80%). Ma to istotne znaczenie, ponieważ, jak wskazuje szereg autorów, wycofanie i izolacja mężczyzn ze społeczności lokalnych wynika nie tylko z dominacji liczbowej kobiet, lecz przede wszystkim z ofert placówek ukierunkowanych na aktywi-

zając osób starszych koncentrujących się głównie na formach spędzania wolnego czasu preferowanych przez kobiety (Kluczyńska 2008). W tym kontekście Fennell i Davidson (za Kluczyńska 2008, s. 82) określili kluby seniora jako „getta apodyktycznych starszych kobiet”, w których mężczyźni muszą dostosowywać się do form spędzania wolnego czasu, których w normalnych warunkach by nie preferowali. Częściowo potwierdza to fakt, iż ok. 17% mężczyzn uczestniczyło w zajęciach więcej niż jednego klubu, poszukując miejsca, które pozwoli im pełniej zaspokoić swoje potrzeby.

Prawie 45% członków klubów deklarowało wykształcenie średnie, a po ok. 20% wyższe i zawodowe. Bardzo rzadko z oferowanych zajęć korzystały osoby z wykształceniem podstawowym, stanowiące w grupie wiekowej osób starszych jedną z najliczniej reprezentowanych subpopulacji. Wskazuje to, iż grupa ta była w największym stopniu zagrożona społecznym wykluczeniem. Prawie połowa seniorów uczęszczała do klubu seniora raz w tygodniu, a 40% parę razy w tygodniu. Przy tym znacznie większą aktywność wykazywali mężczyźni, co może wynikać z większej liczby obowiązków kobiet (np. opieka nad wnukami).

Analiza miejsc zamieszkania członków klubów w stosunku do lokalizacji placówek pokazała, iż jakkolwiek większość seniorów wybiera jednostki zlokalizowane najbliżej, to czasami względnie duża grupa osób dojeżdżała z dość odległych części miasta. Było to głównie wynikiem istniejących więzi społecznych (rodzina, przyjaciele), czasami atrakcyjnej oferty klubu.

Wnioski

Obserwowane zjawisko starzenia się społeczeństw powinno skłaniać władze lokalne do opracowania i realizacji strategii aktywizacji seniorów. Działania takie mogą zmniejszać negatywne objawy starości, w tym związane z nimi koszty społeczne (np. leczenie). W świetle przeprowadzonych badań można zauważyć, iż działalność władz lokalnych (na przykładzie Wrocławia) wydaje się nadal zbyt ograniczona w odniesieniu do liczby potencjalnych uczestników zajęć. Miała ona głównie charakter wspomagający i umożliwiała jedynie utrzymanie struktur instytucjonalnych klubów seniora. W konsekwencji rozwój tego typu instytucji zależał głównie od samoorganizacji lidera i członków. Dużym problemem ich funkcjonowania był brak ciągłości ofert zajęć, który wynikał głównie z niestabilności finansowej klubów oraz organizacji ich pracy na zasadzie projektowej – stąd oferta zajęć była najczęściej ograniczona czasowo i zmienna tematycznie, a czasami również miała charakter doraźny.

Przeprowadzone badania pokazały poprawę dostępności klubów seniora dla osób starszych na obszarze całego miasta oraz wzrost znaczenia inicjatyw oddolnych w powstawaniu tego typu placówek – większość najmłodszych klubów powstała dzięki samoorganizacji seniorów.

Należy również zaznaczyć, że pomimo wskazywanego przez liderów zwiększania się liczby osób korzystających z tego typu placówek nadal dotyczyło to bardzo niewielkiej

liczebnie populacji osób starszych. Może to być wynikiem niskiej świadomości społecznej, niewystarczającej promocji klubów, wreszcie problemów finansowych i lokalowych ograniczających możliwość zaspokojenia potrzeb większej liczby osób.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że seniorzy zasadniczo chętnie partycypowali w lokalnym życiu społecznym. Często zgłaszali nowe pomysły i wspierali działania ukierunkowane na rozwój klubu. Ponieważ członkami klubów seniora były głównie kobiety, wpływało to na strukturę zajęć oraz mogło powodować zmniejszenie zainteresowania mężczyzn tą formą aktywizacji. Istotnym problemem organizacyjnym klubów było uzależnienie ich działalności od liderów, co w wypadku dość dużej ich rotacji (np. ze względu na problemy zdrowotne) ograniczało stabilność funkcjonowania poszczególnych placówek.

Badanie potwierdziło elitarny charakter klubów seniora, polegający na względnie dużym udziale stałych uczestników klubu, małej liczbie nowych członków oraz dominującej formie ich promocji opartej o marketing szeptany („przez znajomych”). Należałoby dążyć do zwiększenia powszechności korzystania z ofert klubów, np. poprzez wprowadzenie mechanizmów wiążących wielkość przyznawanych dotacji z liczbą uczestników.

Konieczne wydaje się podjęcie dalszych badań poświęconych identyfikacji uwarunkowań zwiększających oraz zmniejszających aktywność społeczną seniorów, związkom uczestnictwa w zajęciach Uniwersytetów Trzeciego Wieku z zaangażowaniem w innych wymiarach działań na rzecz społeczności osób starszych, wpływowi barier architektonicznych na możliwość aktywizacji osób starszych (w tym niepełnosprawnych), ocenie możliwości wpływu klubów seniora na poprawę kompetencji i umiejętności osób starszych, ich poczucia akceptacji czy samorealizacji. Przede wszystkim należy dążyć do próby opracowania modelu układu instytucjonalnego ukierunkowanego na seniorów i realizowanego w skali lokalnej. Wydaje się, iż problem ten w lokalnych politykach rozwoju podejmowany jest zbyt rzadko i nieadekwatnie do istniejących, a przede wszystkim przyszłych wyzwań.

Bibliografia

- Aday R., 2003, *The evolving role of senior centers in the 21st century*, Senate Special Committee On Aging, Middle Tennessee State University, Murfreesboro.
- Ageing and place: Perspectives, policy, practice*, 2005, eds. G.J. Andrews, D.R. Phillips, Routledge, London.
- Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, 2012, red. M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Bujacz A., Skrzypiska N., Zielińska A., 2012, *Publiczna przestrzeń miejska wobec potrzeb seniorów. Przykład Poznania*, „Gerontologia Polska” 20(2).
- Długosz Z., 2003, *The level and dynamics of population ageing process on the example of demographic situation in Europe*, “Bulletin of Geography. Socio-Economic Series” 2.
- Fadda G., Cortés A., Olivi A., Tovar M., 2010, *The perception of the values of urban space by senior citizens of Valparaiso*, “Journal of Aging Studies” 24.
- Global strategy on diet, physical activity and health, Fifty-Seventh World Health Assembly, WHO, 2004.

- Grabka I., 2012, Uwarunkowania spędzania czasu wolnego senioralnych mieszkańców Legnicy i Wrocławia, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wydział Wychowania Fizycznego, Wrocław, praca magisterska.
- Grotowska S., 2011, *Seniorzy w przestrzeni publicznej: kapitał społeczny uczestników wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich*, Nomos, Kraków.
- Gulanowski J., 2012, *Zaawansowany etap kursu komputerowego dla seniorów – wprowadzenie uczestników w świat Internetu*, [w:] *Trzecia Zmiana. Andragogiczne rozważania na temat projektu @ktywny Senior*, red. E. Jurczyk-Romanowska, Wydawnictwo Naukowe ITE-PIB, Wrocław.
- Handbook of social work in health and aging*, 2006, ed. B. Berkman, Oxford University Press, New York.
- Harper S., Laws G., 1995, *Rethinking the geography of ageing*, "Progress in Human Geography" 19.
- Kaczmarczyk M., Trafiałek E., 2007, *Aktywizacja osób w starszym wieku jako szansa na pomyslnie starzenie*, „Gerontologia Polska” 15(4).
- Klimczuk A., 2012, *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wiedza i Edukacja, Lublin.
- Kluczyńska U., 2008, *Redefiniowanie męskości. Kulturowo-społeczne konteksty starzenia się mężczyzn*, [w:] *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, red. J. Kowaleski, J. Szukalski, Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej UŁ, Łódź.
- Kozieł D., Trafiałek E., 2007, *Kształcenie na Uniwersytetach Trzeciego Wieku a jakość życia seniorów*, „Gerontologia Polska” 15(3).
- Kurek S., 2007a, *Population ageing research from a geographical perspective – methodological approach*, „Bulletin of Geography. Socio-Economic Series” 8.
- Kurek S., 2007b, *Typologia procesu starzenia się ludności miast i gmin Polski na tle jego demograficznych uwarunkowań*, „Przegląd Geograficzny” 79(1).
- Kurkiewicz J., Knapik O., 2012, *Population ageing patterns in Malopolskie voivodship by poviats until 2030*, „Bulletin of Geography. Socio-Economic Series” 18.
- Leszczyńska-Rejchert A., 2007, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Majer R., 2013, *Wstęp do lokalnej polityki społecznej wobec starości – diagnoza w środowisku wielkomiastem na przykładzie Częstochowy*, [w:] *Seniorzy w środowisku lokalnym: (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, red. A. Zawada, Ł. Tomczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Mierzejewska L., Parysek J.J., 2013, *Regional differences in the age structure of Poland's population in the years 1999–2010: A multivariate approach*, „Bulletin of Geography. Socio-Economic Series” 19.
- Miltiades H., Grove S., Drenovsky C., 2005, *Understanding the impact of senior community center participation on elders' health and well-being. In project report prepared for Commonwealth of Pennsylvania – Department of Aging*, <http://www.ncoa.org/assets/files/pdf/seniorcenterstuy.pdf> (dostęp 12 maja 2014).
- Perek-Biała J., Kocór M., 2005, *Aktywność polityczna i społeczna osób starszych*, [w:] *Aktywne starzenie, aktywna starość*, red. J. Perek-Biała, Aureus, Kraków.
- Polak A., Porzych K., Kędziara-Kornatowska K., Motyl J., Porzych M., Słupski M., Lackowska D., 2007, *Poznawczy i praktyczny wymiar gerontologii – interdyscyplinarnej nauki o starzeniu się i starości*, „Gerontologia Polska” 15(3).
- Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, 2008, red. J. Kowaleski, J. Szukalski, Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej UŁ, Łódź.
- Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, 2008, red. J. Kowaleski, J. Szukalski, Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej UŁ, Łódź.
- Pyrtak K., 2013, *Wrocławskie kluby seniora. Przegląd oferty turystycznej*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wydział Wychowania Fizycznego, Wrocław, praca magisterska.
- Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, 2002, red. J. Halik, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Szarota Z., 2009, *Seniorzy w przestrzeni kulturalno-edukacyjnej społeczeństwa wiedzy*, [w:] *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, red. A. Stopińska-Pająk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Szołtysek J., 2013, *Miasta przyjazne seniorom*, „Studia Miejskie” 10.

Szukalski P., 2012, *Aktywność zawodowa*, [w:] *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, red. M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań, s. 407-417.

Wagner D., 1995, *Senior center research in America: An overview of what we know*, National Council on the Aging, Washington.

KLUBY SENIORA W PRZESTRZENI MIASTA NA PRZYKŁADZIE WROCŁAWIA

STRESZCZENIE: Celem pracy była szczegółowa analiza działalności klubów seniora funkcjonujących w przestrzeni Wrocławia. Analizę oparto na badaniu liderów poszczególnych klubów oraz badaniu uczestników zajęć (seniorów). Badania przeprowadzono na przełomie lat 2013/2014 w odniesieniu do wszystkich klubów zidentyfikowanych w przestrzeni miasta (62 jednostki).

Wyniki pracy pozwoliły ocenić dotychczasową efektywność klubów seniora w aktywizacji osób starszych oraz ich przestrzenną dostępność. Wskazały także na ważne problemy ich funkcjonowania w kontekście prowadzonej polityki lokalnej oraz pozwoliły zidentyfikować bardzo duży potencjał rozwojowy różnych form aktywizacji ukierunkowanej na osoby starsze. Ważnym efektem przeprowadzonych analiz było także sformułowanie najważniejszych rekomendacji dla polityki rozwoju lokalnego.

SŁOWA KLUCZOWE: kluby seniora, aktywizacja społeczna osób starszych, miasto, Wrocław